

Sisteme de migrație internațională. Între teorie și realitate socială

Ruxandra Oana Ciobanu

Universitatea București

Articolul pornește de la o întrebare de metodologie. Care este secvența în care se elaborează ipotezele: înainte de plecarea în teren sau în contactul cu realitatea socială? Astfel, articolul analizează jocul între realitatea socială și apariția de noi teorii și de aceea se focalizează pe trei perspective în analiza migrației: teoria sistemelor, rețelele sociale și migrația transnațională. Având acest punct de plecare și o analiză asupra migrației românești, articolul construiește un model de analiză care, după cum voi demonstra pe parcurs, reprezintă teoria rețelelor sociale.

Motto:

„Istoria are un talent anume în a demoda lucrurile comune. Aceasta se poate vedea, de exemplu, în dezvoltarea istorică a sociologiei. Stereotipul teoreticianului plecând în imperiul ideilor pure, necontaminate de fapte lumești, a devenit repede nu mai puțin demodat decât stereotipul cercetătorului echipat cu chestionar și creion, pasionat de culegerea datelor statistice izolate și lipsite de sens. Aceasta pentru că, de-a lungul ultimelor decenii [...] teoreticianul și cercetătorul de teren au învățat să lucreze împreună. Mai mult decât atât, au învățat să-și vorbească unul altuia în timpul activității lor comune.”

Robert K. Merton

Teoria sistemelor a început să aibă aplicabilitate în sociologie în anii '70, când Mabogunje a preluat-o pentru a explica migrația internă. Însă scopul acestuia a fost acela de a oferi migrației o „dimensiune spațială cu o formă și structură geografică clară” (Massey *et al.*, 1997). În timp, teoria a devenit aplicabilă și asupra migrației internaționale. Sistemele de migrație sunt favorizate de internaționalizarea pieții muncii și semnarea de înțelegeri

între state, fiind susținută de rețelele de migranți.

Rețelele sociale sunt folosite în contextul analizei fluxurilor de migrație pentru a explica continuitatea în timp a migrației, încă din 1920, odată cu clasică cercetare *Țăranul polonez în America și Europa* (Znaniiecki și Thomas 1918-1920). Numai în anul 1989, Douglas Massey și colaboratorii săi au identificat rețelele sociale ca făcând parte din capitalul social. Rețelele

sunt alcătuite din relații interpersonale care leagă foști migranți, actuali migranți și nonmigranți de la origine și destinație prin legături de rudenie, prietenie, sau prin faptul că provin din aceeași comunitate de origine (Massey *et al.*, 1999).

Conceptul cel mai recent între acestea – privind într-o secvențialitate temporară – este cel de *comunități transnaționale*. În 1960, termenul de transnaționalism era utilizat, pentru prima oară, în politică și relații internaționale pentru a caracteriza toate tipurile de interacțiuni și instituții care se desfășoară deasupra fenomenelor și relațiilor naționale. În sociologie, el a fost introdus de Nina Glick-Schiller în anii '80. Aspectul care a favorizat dezvoltarea comunităților transnaționale a fost amploarea pe care a cunoscut-o tehnologia din transport și comunicare. Mai târziu, conceptul a depășit granițele în care se afla și a fost preluat și de către teoreticienii migrației. Atunci când este vorba de spații transnaționale, migrația nu este un act izolat, ci se încadrează într-un flux de acte de acest tip dintr-o localitate sau regiune, flux care se desfășoară repetat între două puncte. Spațiul transnațional poate fi definit în termenii unei circulații permanente de indivizi, bunuri și servicii care traversează granițele naționale și care stabilesc legături între migranții și nonmigranții atât de la origine, cât și de la destinație. Este important de menționat faptul că teoriile explicative asupra migrației nu sunt exclusiviste. Acest lucru este întărit de faptul că, deși formele de migrație s-au schimbat, teoriile clasice încă persistă și sunt folosite și azi. Dar realitatea socială arată reconfigurarea unor forme de migrație datorită dezvoltării tehnologiei, apariției corporațiilor transnaționale și aceasta determină

o schimbare de paradigmă, pentru a folosi conceptul lui Thomas Kuhn¹.

Articolul pornește de la o întrebare de metodologie. Care este secvența în care se elaborează ipotezele: înainte de plecarea pe teren, sau în contactul cu realitatea socială? Plecând de la această întrebare, odată analizată de literatura de specialitate (Portes, 1997; Merton, 2003), gândul m-a dus la apariția teoriilor și a inovației. Cum apare o nouă teorie? Care este aportul cercetării sociologice, al realității sociale cu care intrăm, ca sociologi, în interacțiune și care este importanța literaturii deja existente? În încercarea de a răspunde la această întrebare, articolul se focalizează pe trei perspective în analiza migrației: teoria sistemelor, rețelele sociale și migrația transnațională. Scopul este reducerea celor trei modele teoretice la unul singur, fapt care rezultă prin reducerea fiecăreia dintre teorii. Astfel că esența care rămâne este de fapt, așa cum voi demonstra pe parcursul articolului, teoria rețelelor sociale.

În prima parte voi discuta teoriile critic și le voi contextualiza, arătând cum marile teorii au apărut dintr-un *puzzle* empiric. Pentru o înțelegere mai clară a abordării teoretice voi face referire la o analiză a migrației *circulatorii pentru muncă* – formă de migrație care este în principal discutată și care face obiectul celor trei abordări – raportându-mă la o cercetare anterioară la care am participat (*i.e. Recensământul Comunitar al Migrației*, cercetare realizată în 2003 în nouă comunități rurale din România). Astfel, articolul se conturează ca o analiză secundară, încercând să arate cum pot fi reductibile cele trei teorii la una singură, sau restructurate într-un nou model de analiză.

Sisteme de migrație

Pentru a discuta sistemele de migrație, mă voi opri mai întâi asupra teoriei sistemelor și suprasistemelor în sociologie în general. Citind definiția profesorului Cătălin Zamfir (1999) despre suprasisteme, tind să consider că migrația poate fi mai bine abordată ca suprasistem, și nu ca sistem:

„Suprasistemul este rezultatul interacțiunii unei mulțimi de sisteme, în cazul său sunt doar elemente componente (sistemele) cu finalități proprii. Starea sa reprezintă nu materializarea unei orientări finaliste globale, ci rezultatul echilibrărilor, compunerilor, agregărilor acțiunilor sistemelor componente. Am optat pentru termenul de «suprasistem» pentru a indica faptul că acesta nu este un sistem cu finalități proprii, ci este un sistem de sisteme. În cazul său, spre deosebire de sistemul finalist, elementele au preeminență asupra întregului. Suprasistemele au o logică diferită de logica sistemelor finaliste. Ele se constituie nu «de sus în jos» de la finalități spre structură, ci de «jos în sus», de la sistemele componente care acționează în sensul realizării finalităților lor proprii, care generează stări structurale, rezultate, echilibrări. Acțiunile cumulate emergente care, la rândul lor, modifică situația în care acționează fiecare sistem component» (Zamfir, 1999, 123).

Așa cum am menționat inițial, teoria sistemică a fost preluată în abordarea migrației în contextul migrației interne, caz în care era vorba de un sistem, cel național, în care se manifestau fluxuri. Citatul anterior ne conduce astfel la aprecierea că migrația internațională, spre deosebire de cea națională, poate fi abordată prin conceptele puse la dispoziție de suprasisteme, statele fiind sistemele componente cu finalități proprii, acționând într-un suprasistem caracterizat printr-o configurație

politică, economică și socială. Această afirmație este întărită de faptul că unele dintre țările membre ale Uniunii Europene, ca, de exemplu, Marea Britanie, adoptă politici de migrație distincte față de Uniunea Europeană. Acest lucru se datorează tocmai faptului că statele-națiune au finalități proprii care intră în conflict, sau se pot alinia finalităților de la nivel de suprasistem.

Contextul internațional este unul de interdependență politică, socială și economică între statele-națiune. Perspectiva sistemică nu se focalizează numai pe origine sau destinație, ci face posibilă „captarea schimbărilor fluxurilor și tipurilor migrației internaționale contemporane care cere o perspectivă dinamică” (Kritz, Lin, Zlotnik, 1992, 2).

Astfel, sistemele de migrație se definesc ca un grup de țări ce schimbă un număr relativ mare de migranți între ele. Un sistem de migrație include minimum două țări, deși ideal ar fi să includă toate țările unite de fluxuri mari de migrație (Kritz, Lin, Zlotnik, 1992, 3).

Pentru o mai bună înțelegere a teoriei sistemică trebuie să luăm în discuție elementele componente ale sistemelor: stoc, fluxuri și dinamică. În contextul dinamicii fluxurilor trebuie să avem în vedere alte câteva elemente de inventariere, *i.e.* temporalitatea fluxurilor și, în consecință, a sistemelor pe care acestea le susțin, spațiul intern *vs.* internațional și categoriile sociale care sunt cuprinse în fluxuri. Acestea ne particularizează analiza migrației și de fapt sunt categoriile care au condus la formularea și întărirea teoriei. Astfel că, migrația se caracterizează printr-o succesiune de valuri de migrație, fiecare cu specificul său. De cele mai multe ori în primul val nu există încă rețele sociale care se construiesc în timp și facilitează migrația celor care intră în valul al doilea. În același context se poate discuta de

prevalența migrației. Cu cât numărul de migranți dintr-o localitate este mai mare, cu atât probabilitatea unei persoane de a migra este mai mare. Fluxurile de migrație se pot limita la teritoriul național, și atunci este vorba de migrație internă, sau pot depăși granițele țării, vorbindu-se de migrație internațională, care, atunci când se stabilizează, se transformă în migrație transnațională. Fluxurile interne și internaționale nu sunt însă parte din sisteme total separate și nu sunt atât de diferite unele de altele pe cât ar părea la prima vedere. Se poate ca migrația internă să nu fie decât un prim pas în inițierea unui act de migrație de distanță mai mare. O ultimă componentă a fluxurilor, la fel de importantă ca și precedentele, se referă la categoriile sociale implicate în procesul de migrație. Indivizii care migrează sunt agregați în fluxuri până la dispariție, dar totodată sunt abstractizați în categorii sociale și etnice. Componenta etnică are o valoare deosebită mai ales pentru rețelele de migrație. Asemănător, se conturează și componenta religioasă: rețele de protestanți, bapțiști, pentecostali, care se asociază și au anumite destinații, sau componenta etnică – maghiarii, germanii din Ardeal, turcii din Dobrogea, și exemplele pot continua. Aceste rețele sau proximități culturale preexistente au făcut ca și populația de altă etnie să călătorească către aceste destinații. O asemenea situație este cea a migrației către Germania a celor din Ardeal, sau către Turcia a celor din Dobrogea. Astfel, România generează mai multe sisteme de migrație. Harta elaborată de profesorul Dumitru Sandu în articolul *Recensământul comunitar al migrației* (2000 a) conturează câteva direcții clare ale migranților pentru muncă în străinătate: *i.e.* Italia, Spania, Franța, Anglia și Germania, fiind direcțiile predominante pentru acest tip de migrație. Totodată,

rețelele sociale se conturează pe aceste destinații, fapt ce ne face legătura cu teoria care constituie centrul următoarei părți.

Rețele sociale

Teoria rețelilor prezintă câteva trăsături ce pot fi ușor testate:

- Dacă cineva a migrat, are o probabilitate mai mare de a migra a doua oară. De asemenea, probabilitatea migrației transnaționale se configurează la migranții de al doilea val sau mai mare.
- Un tip important de rețele care facilitează migrația este cel pe bază de rudenie.
- Cu cât sunt mai dificil de depășit barierele internaționale ale migrației, cu atât rețelele joacă un rol mai important.

Rețelele sociale, considera Coleman, odată ce sunt părăsite de o persoană, se destramă, iar persoanele nu pot reveni în rețele; cu alte cuvinte ele sunt dependente de un spațiu. El nu ia în considerare faptul că rețelele depășesc spațiul fizic trasat de granițele comunității sau al țării în care își au originea și pot transcende aceste dimensiuni. De exemplu, rețelele de migrație fac legătura între locul de origine și cel de destinație. Intrarea în circuitul migrator și deci părăsirea rețelei de la origine se asociază mai degrabă cu o creștere a capitalului social și cu întărirea apartenenței la rețea, decât cu destrămarea acesteia.

Circulația fluxului de informație este facilitată de rețele. Toate acestea concurează la buna desfășurare a activității pe piață. Tot rețelele și legăturile sociale stabilite în baza lor reduc costurile. În ceea ce privește influența pe care o poate avea o persoană asupra procesului de decizie,

explicația își are originea în teoria referitoare la formele pe care le pot lua rețelele și pozițiile pe care le poate ocupa cineva în aceste rețele. Aceste elemente corelează pozitiv cu „puterea” pe care o au recomandările unei persoane.

Ca și apartenența la un anumit grup, apartenența la o anumită rețea socială constituie, în sine, o recomandare și o „carte de vizită”. Nu în cele din urmă, legăturile sociale au rolul de a întări identitatea și recunoașterea socială. Această recunoaștere permite accesul la resurse – de aici și necesitatea ei. Coleman pune în relație capitalul social cu acțiunea colectivă. Societatea nu este altceva decât un set de indivizi care acționează, fiecare, pentru atingerea, în mod independent, a unor scopuri. Coleman consideră că funcționarea sistemului social se bazează pe interacțiunea dintre acești actori separați.

Plecând de la concepția lui Coleman, Portes definește capitalul social ca fiind „capacitatea individului de a dispune de resurse limitate în virtutea apartenenței la diferite rețele sau structuri sociale mai ample. Resursele însele nu constituie capital social; conceptul se referă, în schimb, la abilitatea individului de a mobiliza resursele atunci când are nevoie de ele” (Portes, 1995, *apud* Vertovec, 2001, 10).

Accentul în cazul capitalului social la nivel comunitar-regional nu mai cade asupra individului, care interacționează și se angajează în rețele sociale cu scopul de a obține profit, ci se plasează asupra „elementelor și proceselor care au rol în producerea și menținerea bunului comun” (Lin, 2001, 22). „Persoanele individuale își amplifică propria putere și abilitățile de acțiune prin respectarea regulilor de cooperare care le constrâng propria libertate de alegere, le facilitează comunicarea cu alții și le coordonează acțiunile.” (Fukuyama, 2000, 14-15).

Unele studii empirice asupra migrației au ajuns la concluzia că „migrația internațională este o opțiune puțin fezabilă pentru locuitorii din mediul rural. Mijloacele financiare capabile să suporte decizia de a migra și informațiile necesare nu sunt suficiente” (Hammar, Brochann, Tamas și Faist, 1997, 98). Pentru a acoperi aceste neajunsuri și pentru ca șansele să fie egale pentru locuitorii din mediul urban și din cel rural, rețelele preiau funcția financiară, respectiv cea de informare.

Monica Boyd concentrează perspectiva rețelilor sociale în abordarea migrației prin următoarea frază: „Rețelele conectează migranții în timp și spațiu. Odată inițiate fluxurile de migrație, acestea ajung să se autosustină, reflectând instituționalizarea unor rețele de informare, ajutor și obligații care se dezvoltă între migranți în societatea gazdă și prietenii și rudele din zona de emigrare. Aceste rețele leagă populația din țările de origine și de la destinație și se asigură ca mobilitatea populației să nu fie limitată în timp, unidirecțională și permanentă” (*apud* Vertovec, 2001, 13).

Rețelele sociale sunt esențiale pentru migranți în:

- găsirea unui loc de muncă la destinație;
- asigurarea unui loc de cazare;
- circulația bunurilor (transportarea și distribuția pachetelor de la migranți către rudele și prietenii din țară);
- circulația informației;
- suport psihologic la destinație.

Rețelele sociale direcționează migranții în anumite locuri și/sau ocupații. Piața muncii de la origine și cea de la destinație pot fi legate prin rețele de legături interpersonale și organizaționale specifice migranților (Poros, 2001, *apud* Vertovec, 2001, 13).

Robert Bach (1995) propune ca migrația să fie „conceptualizată ca proces de construire a rețelelor, proces care este dependent de ele și, în schimb, întărește relațiile sociale peste barierele spațiale”. Migrația este un proces care se bazează pe și creează, în același timp, rețele sociale. (Bach, *apud* Vertovec, 2000, 13). Fie că în analiza capitalului social se pleacă de la ideea că el se poate afla la diferite nivele ale structurii sociale (individual, comunitar-regional, sau la nivelul întregii societăți), fie că nivelul unde se întoarce profitul este luat ca unitate de analiză, capitalul social rămâne un element ubicuu al realității sociale prezente și o condiție pentru succesul unei strategii.

Rețelele sociale fac legătura între sistemele de migrație și comunitățile transnaționale. Acestea sunt esențiale pentru ambele perspective. Gurak și Caces (*apud* Kritz, Lin, Zlotnik, 1992) arată că rețelele trebuie privite ca relații dinamice și aranjamente sociale care variază între grupările etnice și, în timp, conturează fluxurile de migrație și evoluția acestora (Kritz, Lin, Zlotnik, 1992:6, 151). Forma de capital pe care se bazează rețelele sociale este capitalul social. Pentru Pierre Bourdieu însă, orice formă de capital poate lua forma capitalului economic. Ca și celelalte forme de capital, și cel social este oricând convertibil în capital economic. Diferența constă însă în aceea că, dacă orice formă de capital poate fi transformată în capital economic, ca de altfel și în cazul migrației, prezența capitalului social este o cerință pentru acumularea și mobilizarea capitalului economic sau cultural. Lipsa oricărei forme de acces la rețelele sociale face foarte dificilă investirea celorlalte resurse, cum ar fi banii sau cunoștințele, într-o manieră care să aducă profit și beneficii. Aparținerea la o rețea socială în țara de destinație, înainte

ca migranții să ajungă acolo, facilitează găsirea unui loc de cazare și de muncă. De asemenea, rețeaua socială trebuie să fie ramificată înainte ca migranții să folosească resursele financiare de care dispun, precum și cunoștințele și abilitățile dobândite.

Majoritatea formelor de capital social, între care și încrederea, reprezintă ceea ce Alfred Hirschman numea „resurse morale” – resurse care mai degrabă sporesc decât scad atunci când sunt folosite intens, dar se epuizează atunci când nu sunt folosite. (Hirschman, *apud* Putnam 2001, 190). De exemplu, încrederea crește ca urmare a manifestării ei repetate, pe când neîncrederea împiedică oamenii să interacționeze, deci să-și dea șansa de a-și dovedi încrederea și prin aceea că ea are capacitatea de a se autosatisface, de a se întări.

Sistemele și rețelele de migrație însă, nu există prin ele însele; pe lângă fluxuri există câțiva actori esențiali ce trebuie luați în discuție: *instituțiile* care facilitează sau inhibă migrația; *organizații* care, de asemenea, facilitează migrația și *indivizii*. Însă nici pe aceștia nu-i putem pune într-o singură categorie vastă cu denumirea de „migranți”, ci, cum am menționat, sunt împărțiți în *categorii sociale*, în funcție de diferite criterii. Dar care sunt instituțiile? Dacă tot în accepțiunea migrației ca sistem apar și statele-națiune, rezultă că statul însuși reprezintă o primă instituție în reglementarea fluxurilor de migrație. Prin legislație și acorduri bilaterale statele au puterea de a facilita migrația între țări sau, din contră, de a o inhiba. Acest fapt este mai dificil de realizat în condițiile migrației ilegale. În lipsa rețelelor, indivizii care doresc să migreze apelează la organizații care facilitează migrația. Dezechilibrul între oferta de muncă limitată și cererea foarte mare de persoane care doresc să migreze, creează

premisele pentru un tip de antreprenariat. Acestea sunt instituții care promovează migrația și creează o piață neagră a migrației (Massey, *et al.*, 1999, 44). „Gloss și Lindquist privesc instituțiile facilitatoare ale migrației ca fiind structural complementare rețelelor de migrație, argumentând că legăturile interpersonale nu sunt singurul mijloc prin care este perpetuată migrația internațională” (*apud* Massey *et al.*, 1999, 44).

Migrația transnațională

Persistența migrației asociată cu dezvoltarea tehnologiei care face posibilă deplasarea pe mari distanțe determină, în configurația viitoare, apariția unui alt tip de migrație: migrația transnațională. Aceasta are o serie de consecințe semnificative asupra comunităților de apartenență, dar și asupra celor de destinație. Alejandro Portes (1997) definește comunitățile transnaționale ca „rețele dense peste granițele naționale, create de migranți în căutarea lor de avansare economică și recunoaștere socială” (812). Mediați de aceste rețele oamenii pot trăi vieți duale. Deosebirea față de alte forme de migrație constă în investițiile și contactele puternice cu țara de origine.

Acest tip de comunitate „în mișcare” prezintă câteva caracteristici: *i.e.* număr mare de oameni, caracterul aproape instant al comunicării în spațiu și faptul că se ajunge la o participare normativă datorită caracterului cumulativ.

Apariția comunităților transnaționale constă în aceea că migranții internaționali conduc în timp la formarea de comunități, care însă nu sunt simple extensii ale comunităților de origine. Ele sunt „grupuri sociale calitativ noi și construiesc punți de legătură între regiuni” (Pries, 2001,

35). La aceasta se adaugă și faptul că migrația transnațională conduce la emergența, mai mult decât a circulației de oameni, la a circulației unor bunuri, capitaluri și servicii între două puncte, care sunt concomitent origine și destinație.

Migrația poate avea diferite unități de referință: de exemplu, atunci când se discută de migrație definitivă este luat ca unitate de referință individul, iar atunci când se discută despre migrația transnațională este luat ca reper satul sau chiar orașul ca o comunitate caracterizată prin populație, localizare și resurse. Migrația este transnațională în măsura în care reușește să asocieze modele culturale transnaționale și stiluri de viață duale (Portes, 1989; 1997; 1999). Accentul, în acest caz, cade asupra întregii comunități și nu numai asupra unui individ. De aceea, analiza acestei forme de migrație este dependentă de modificări ale unei întregi comunități umane.

Migrația transnațională este un fenomen aproximativ nou, asociat procesului de globalizare și dezvoltării raționale a capitalismului contemporan (Portes *apud* Sandu 2001, 8). Apariția și proliferarea migrației transnaționale este explicată pe două filiere. Pe de o parte „de jos” – provenind deci de la individ care nu-și face un calcul asupra avantajelor – iar pe de altă parte „de sus” – dinamica expansiunii capitalismului. Capitalismul a avut drept consecință o mare nevoie de forță de muncă ieftină și disponibilă care nu putea proveni decât din țările în curs de dezvoltare, dar concomitent, prin această circulație a forței de muncă, cât și prin dezvoltarea mass-mediei, a determinat pătrunderea în țările sărace a unui comportament de consum și a unei culturi populare care este specifică țărilor dezvoltate. În cazul comunităților transnaționale este necesar să operăm distincția între spațiu și comunitate transnațională.

Spațiile transnaționale sunt „cadre de referință multi-locale care modelează practicile zilnice, pozițiile sociale, rețelele ocupaționale și biografiile precum și identitățile umane” (Pries, 2001, 69). Transnaționalismul trebuie să fie înțeles prin intensificarea legăturilor și interacțiunilor între origine și destinație, acestea legând oamenii sau instituțiile peste granițele statelor naționale. El devine o nouă formă de interacțiune umană. Comunitățile, chiar dacă preiau din caracteristicile spațiilor, reprezintă o unitate de analiză mai mică. Dacă sistemele de migrație pot fi suprapuse ca amplitudine peste spațiul transnațional, fluxurile care capătă constanță și cărora li se adaugă un flux de obiecte și bani pot fi, la rândul lor, suprapuse peste comunitățile transnaționale.

Ipoteze sau „implicații empirice”

Chiar dacă nu ne-am propus un demers de natură empirică, ci o evaluare critică a teoriilor asupra migrației cu accent pe teoria sistemelor internaționale, am formulat câteva ipoteze plecând de la întrebările prezentate în introducere. Astfel, o primă ipoteză este că schimbările în realitatea socială conduc la o regândire a perspectivelor teoretice.

A doua ipoteză își are originea în întrebarea „Cum se poate evita efectul de generalizare, abstractizare, sau agregare a indivizilor?”. Concentrându-ne asupra culturii materiale și a fluxului de obiecte, păstrăm ipoteze în analiză dimensiunea teritorială, importanța rețelelor, diferențele culturale, raportul integrare vs. neadaptare, iar individul devine o imagine centrală.

Analiză

Având în vedere ipoteza de la care s-a plecat, și anume, pe de o parte, importanța rețelelor sociale și, pe de altă parte, faptul că, spre deosebire de alte resurse, capitalul social nu se consumă pe măsură ce este folosit, ci este amplificat în ceea ce privește dezvoltarea capitalurilor, atunci când se discută despre rețelele sociale, este studiată întreaga lor evoluție, pornindu-se de la declanșarea migrației și rolul jucat de rețele în acest proces. Pentru a arăta dependența atât a abordării sistemice, cât și a comunităților transnaționale de teoria rețelelor sociale voi prezenta rolul rețelelor sociale în migrația internațională românească. Datele provin dintr-o cercetare² amplă asupra migrației românești în nouă sate din România.

Cea mai mare parte a celor care lucrează în străinătate au plecat prin intermediul unor rețele sociale constituite la origine. Aceste rețele însă depășesc granițele și ajung să includă nu numai persoane din comunitatea de apartenență a migrantului, dar și de la destinație. De multe ori, aceste persoane care intră în rețea la destinație sunt persoane care au naționalitatea țării unde a ajuns migrantul și îl ajută pe acesta să obțină actele necesare pentru a locui legal sau pentru a se stabili acolo, îi intermediază angajarea, îi oferă recomandări și așa mai departe. În mod obișnuit, această persoană este denumită în mod obișnuit de migrantul „neamțul meu”, „spaniolul meu”, „francezul meu”, sau oricare altă naționalitate are respectiva persoană.

În funcție de criteriul în baza căruia s-au constituit rețelele, putem vorbi de mai multe tipuri:

1. *Rețele de rudenie și de cunoștințe:*

„Ginerele a plecat printr-o excursie, mai avea un frate care lucra acolo, de fapt sunt mai mulți cunoscuți de-ai lui acolo : încă doi colegi de facultate și un coleg de servicii, stau toți în același bloc și se ajută între ei” (Interviu, profesoară, pentru Italia – Comuna Podu Turcului, Satul Podu Turcului)

„- Frati-meu îmi spunea : o să vezi tu cât e de greu, eu îți dau bani să vii dar să vezi cât de greu o să fie.

- Și el v-a ajutat ?

- Da, el mi-a dat banii să mă duc...” (Interviu, P.M., pentru Italia – Comuna Podu Turcului/Satul Podu Turcului)

În Italia plecarea se face în prezent pe baza relațiilor de rudenie și prietenie.

„În Italia, fiind români acolo, fiind C. din Zlătunoaia... ăștia i-o dat când o venit acasă numărul de telefon, totul... El o dorit să ajungă în Italia. Și din Italia ăștia l-or adunat și l-or dus la Roma. [...] La destinație a avut un grup din Zlătunoaia care îl aștepta. Din Zlătunoaia cei care erau plecați de pe timpul lui Ceaușescu erau amplasați în Roma...” (Interviu Primar Zlătunoaia – Comuna Lunca, Sat Zlătunoaia).

„Maistorii la care a lucrat erau vecini și prieteni cu gazda și l-au recomandat și pe el, totodată gazda i-a mai recomandat și pe niște brăileni care lucrează de multă vreme acolo.

Nu se desparte de brăilenii ăia ai lui, are toată încrederea în ei. I-a plăcut și cum au lucrat și cum au muncit. Era bărbatul și femeia cu un cumnat. El zice «n-am ce să spun de oamenii ăștia». Acum cunosc toată lumea din sat, n-am lucrat la ei, dar o cunosc toată” (P.O., migrant în Serbia, 48 de ani – Comuna Gogoșu, Sat Gogoșu).

2. Rețele etnice – alți români stabiliți în orașul respectiv

„- Și așa, locul de muncă, vi l-ați găsit dumneavoastră singură, sau... ?

- Nu, prin intermediul românilor.[...] Pe urmă a plecat la Cremona, mai erau români acolo la Cremona...

- Și de aici din sat ?

- Da, mai era un băiat. Au fost ei colegi de clasă.

- Și l-a ajutat acolo ?

- Da, acuma pot să spun că în Cremona, numai în Cremona, de aici din Podu Turcului sunt 26. Sunt mulți, te întâlnești pe stradă cu ei, te simți ca acasă.” (Interviu P.M., pentru Italia – Comuna Podu Turcului, Satul Podu Turcului)

Plecările în Serbia au loc, de regulă, prin intermediul unor rețele locale (etnice în cazul țiganilor și rudarilor), care, în timp, iau forma rețelelor bazate pe relații de rudenie (în sensul că, după un timp, pleacă mai mulți membri ai familiei în vederea măririi capitalului economic al gospodăriei). Rețele se formează și la destinație (în Serbia ele au rolul de a-i asigura locuitorului din Gogoșu accesul la muncă sezonieră în fiecare an sau la alte destinații, ca de exemplu : Austria, Italia etc.). Un rol important îl joacă legăturile între români și gazdele din Serbia. Întreținerea de relații cu gospodăriile din Serbia și câștigarea încrederii constituie o garanție a locului de muncă.

3. Rețele religioase :

Plecările în rețea, la o persoană cunoscută care se află deja în Spania, par să caracterizeze în primul rând componenta adventistă a fluxului. Dat fiind faptul că zona vizată cu predilecție de migrații din Țigănești este cea madrilenă unde emigranții bărbați pot găsi de lucru în construcții, și femeile ca menajere, iar comunitatea de români din zona respectivă de destinație e „dominată” de prezența adventistă, este explicabil de ce „plecările în

rețea” se regăsesc în special în cazul persoanelor de religie adventistă.

Avantajele acestui tip de plecare sunt multiple. Nou-sositul are un loc unde poate dormi și, mai ales, are pe cineva care îl poate lua la lucru, îi poate găsi de lucru sau îl poate recomanda. Cele două aspecte nu sunt deloc de neglijat. Dacă nu ai unde dormi, pentru că, de regulă, cei care pleacă nu au bani pentru a apela la serviciile unui hotel spre exemplu, cresc șansele problemelor cu poliția.

„Dacă nu ai pe cineva trebuie să dormi pe stradă («nimeni nu are bani de hotel și, oricum, nu dai că e scump!»), pentru că te «duci să-ți faci o treabă», nu să cheltui, iar a dormi pe stradă crește riscul problemelor cu poliția (riscul expulzării)” (Note de interviu, I.O., baptistă, 42 ani – Comuna Țigănești, Sat Țigănești).

Plecările în Spania au început la Țigănești imediat după 1990. Printre primele persoane plecate se numără o femeie (L.G.) de religie adventistă, a cărei soră (persoana locuiește undeva în Argeș) fusese la muncă în Spania. Sora ei i-a povestit despre cum stau lucrurile în Spania și L.G. a decis să plece. După 8-9 luni, a venit și soțul ei să muncească în Spania. Treptat, a migrat toată familia, inclusiv rudele mai îndepărtate. În țară nu mai sunt acum decât bătrânii.

„Dacă am plecat din momentul anului 1991-1992. Atunci a plecat o doamnă sau o soră de-a noastră pe care o cheamă L.G. deoarece sora dânzei, sora de corp, este de undeva din Argeș și plecase deja acolo. A fost chemată acolo, după care o perioadă de 6 luni, 8-9 luni, nu a mai plecat nimeni. A fost singura care a plecat, a reușit să supraviețuiască acolo și, mai mult, a reușit să determine pe soțul ei să plece. Soțul ei având un frate la Timișoara care având un frate în Occident pe vremea

lui Ceaușescu. Fiind în Occident, știind condițiile de acolo și la îndemnul fratelui, la chemarea soției a plecat, după el a plecat fratele lui, după fratele lui au plecat copiii acestuia, și a plecat, cum se spune aici la țară, tot neamu’. Încet, încet toată familia lor a plecat, au rămas doar părinții bătrâni care merg și ei aproape în fiecare vară, merg în vizită la copii, acolo.” (Interviu, D.G., adventist, 26 ani – Comuna Țigănești, Sat Țigănești)

4. Rețele comunitare :

În funcție de țara de destinație pot apărea rețele specializate pentru fiecare țară sau rețele difuze (rețelele sociale comune sunt folosite pentru orice destinație, deci nu există o rețea unică de plecare în fiecare țară). Totuși, se poate vorbi de mai multe rețele, mai mult sau mai puțin structurate, pe care indivizii le folosesc ca strategii de plecare și la destinație. Acest tip de rețele este cel care definește caracterul sistemic al migrației, unind originea și destinația prin fluxuri repetate.

În ceea ce privește Italia, primul plecat reprezintă un element-cheie al rețelei, pentru că el aduce și alți consăteni la muncă, îi găzduiește o perioadă și le găsește un loc de muncă.

„În Italia fiind români acolo, fiind C. din Zlătunoaia... ăștia i-o dat când o venit acasă numărul de telefon, totul...El o dorit să ajungă în Italia. Și din Italia ăștia l-or adunat și l-or dus la Roma[...]. Zice : «Băi, i-am dat telefon imediat lui C. Și m-a așteptat. După aceea am mai stat 2 săptămâni pe capul lui. Nu-i așa ușor. Că am împărțit patul amândoi. După care m-am desprins de el și m-a repartizat la patron, m-a pus la probe de încercare...». Că tre’ să ai pe cineva. Altfel mergi în derivă” (Interviu, Primar Zlătunoaia – Comuna Lunca, Sat Zlătunoaia).

Constituirea rețelelor a avut consecințe reprezentative asupra migrației. O primă consecință a prezenței rețelelor, cel puțin până la începutul lui 2002, o reprezintă creșterea progresivă a numărului de migranți prin reducerea riscurilor și a costurilor de migrație. Tot astfel, crește probabilitatea de apariție a comunităților transnaționale. Acestea, după cum am arătat în capitolul teoretic, sunt calitativ diferite de rețelele sociale; totuși, nu pot exista în afara acestora. După cum se vede, sistemele care sunt formate din fluxurile de migrație ce leagă două sau mai multe țări se raportează, de asemenea, la existența unor rețele sociale. Cu alte cuvinte, numitorul comun este constituit de rețelele sociale.

Concluzie

Argumentarea răspunsului la întrebările formulate inițial și la care articolul încearcă să răspundă, se bazează în mare măsură pe articolul lui Portes (1997) care tratează în principal limitele teoriilor migrației. Un prim punct se referă la faptul că teoriile nu cresc prin adăugire, iar simpla acumulare de date nu conduce la inovație teoretică. Simplele evidențe empirice nu sunt teorii, iar prezența informației nu conduce la inovație. Important este ca, plecând de la o serie de date, cercetătorul să formuleze întrebări cu privire la ele, iar *puzzle*-ul care emerge să fie rezolvat prin acumularea anterioară de evidențe (Portes, 1997, 801). Portes oferă câteva exemple. Se știa că magazinele de băuturi din SUA sunt ale migranților evrei și italieni. Dar doar Edna Bonacich a pus întrebarea: „De ce este atât de răspândit antreprenoriatul de mică anvergură (*small entrepreneurship*) între migranții din prima generație?”. De aici a rezultat

teoria *middleman minorities* (Bonacich, 1973). Într-o manieră asemănătoare, analiza „orașelor mari” care atrag migranți a condus-o pe Saskia Sassen la observarea scăderii sectorului de producție și creșterea sectorului de servicii în „orașele globale” – concepte utile în analiza angajării imigranților din ultimii ani. După cum se observă, în aceste cazuri realitatea socială este cea care duce la formularea unor întrebări, iar explicațiile constituie teorii. Cercetări clasice, cum ar fi cele ale lui Durkheim și Weber, ne arată importanța observării realității sociale și a evoluțiilor care au loc. Plecând de la observații asupra ciclicității și constanței ratelor de sinucidere, Emile Durkheim introduce conceptul de anomie și dezvoltă o teorie explicativă. Plecând tot de la o regularitate empirică – apariția și dezvoltarea capitalismului în comunitățile protestante –, Max Weber creează o teorie a «spiritului capitalist». Rezultă din toate acestea importanța cunoașterii sociale în formularea teoriilor explicative. Totuși, dacă discutăm despre cercetarea de teren, este nevoie ca premergător acesteia să ne documentăm foarte bine asupra temei de cercetare și să cunoaștem studiile anterioare. O întrebare la care trebuie să răspundem înainte de orice raport de cercetare este relevanța temei. Răspunsul este încadrat între teorie și practică. Pe de o parte, tema trebuie să aibă un aport față de studiile precedente, iar pe de altă parte, ea trebuie să răspundă la contextul social al timpului (a nu se înțelege că cercetările istorice nu sunt importante). Acest lucru este ușor de observat dacă facem un inventar al articolelor dintr-o revistă de sociologie sau al materiilor de studiu dintr-o facultate de profil. Vom observa prezența crescândă a studiilor despre globalizare, Uniunea Europeană, politici și integrare europeană, pentru a numi doar câteva. Alte teme au

constituit *front-page*-ul în urmă cu zece ani.

În al doilea rând, teoriile trebuie să fie distanțate de cunoașterea comună, altfel spus, ele nu corespund în mod necesar percepțiilor oamenilor. O teorie presupune simplificare și abstracție. Iar indivizii nu sunt la curent cu ceea ce se întâmplă la nivel global, sau pot avea o alta concepție. De exemplu, un grup poate fi considerat într-un proces rapid de asimilare din punctul de vedere al unor standarde externe, în timp ce membrii săi se consideră uitați sau marginalizați de societatea-gază.

În al treilea rând, tipologiile nu funcționează sau nu îndeplinesc rolul explicativ al teoriilor. Funcționalitatea lor este mai mult practică – ca de exemplu, pentru categoriile administrative folosite de Serviciul de Imigrări și Naturalizare. Ele nu au însă valoare teoretică pentru că afirmă diferențele fără a specifica originea sau a anticipa consecințele. Portes și Rumbaut (1996) au dezvoltat o tipologie a muncitorilor manuali imigranți, distingând între migranți cu pregătire profesională, imigranți antreprenori, refugiați politici, ca explicație pentru *imigrația americană contemporană*. Aceste categorii au un scop descriptiv, și nu explicativ. Ele numai captează realitatea așa cum apare ea la un moment dat.

Avantajul explicației sistemice pentru migrație constă în faptul că acoperă o varietate de forme de migrație internă și internațională, elucidând caracteristicile, cauzele și implicațiile lor (Kritz, Lin, Zlotnik, 1992, 15). De asemenea, perspectiva rețelilor se plasează la un nivel care încorporează în analiză multiple forme de migrație: migrație internă, transfrontalieră, sezonieră, circulatorie, definitivă, diasporele și altele. Abordarea transnațională este singura limitată din acest

punct de vedere. Există comunități științifice transnaționale, comunități transnaționale alcătuite din migranții pentru muncă, dar mobilitatea teritorială permanentă sau plecările refugiaților nu pot fi explicate cu ajutorul acestui concept. Totuși, pentru a reveni la ipoteza articolului, trebuie să observăm că apariția conceptului de *comunități transnaționale* a apărut ca o necesitate de a explica o formă emergentă de mobilitate teritorială, și nu pentru a acoperi un gol în explicarea altor forme de migrație.

Toate cele trei abordări se raportează la o origine și o destinație, mai puțin migrația transnațională, în cazul căreia atât originea, cât și destinația sunt puncte în care se desfășoară viața membrilor respectivei comunități. În al doilea rând, schimbarea este conturată, în mare măsură, de toate cele trei abordări. Sub aspectul sistemelor de migrație, acestea sunt afectate de modificările de la nivel politic sau economic. Acestea pot face ca un sistem să dispară și să emeargă un altul sau pot determina variații ale fluxurilor. Aceste schimbări se repercutează asupra rețelilor de migrație care se reorientează către noi destinații. Dintre acestea, numai comunitățile transnaționale, prin însăși denumirea lor de “comunități”, presupun o anumită constanță în timp, ele neavând aceeași libertate de redirecționare.

Articolul care arată evident fluiditatea cu care termenii de *sisteme de migrație*, *rețele de migrație* și *migrație transnațională* pot fi interșanjabili aparține lui Fawcett. Acesta nu este și scopul autorului, însă din punctul meu de vedere mesajul transpare când este citit articolul, publicat, de altfel, timpuriu, în 1989. Acesta identifică patru tipuri de categorii și trei tipuri de legături sau rețele esențiale pentru analiza migrației ca sistem. Chiar dacă nu se poate pune semnul egal

între analiza sistemică și analiza de rețea, totuși rețelele joacă un rol esențial în funcționarea unui sistem.

Un alt aspect pe care îl prezintă articolul lui Fawcett (1989, 672-673) se referă la șase caracteristici ale analizei migrației ca sistem. În următoarea parte le voi discuta în legătura cu celelalte două modele explicative: rețelele de migrație și comunitățile transnaționale.

Sistemele de migrație „direcționează atenția către ambele capete ale fluxului de migrație, cu o necesitate corespondentă de a explica stabilitatea și mobilitatea în fiecare locație” (672). Migrația transnațională îndeplinește aceeași funcție de a se concentra pe constanța în timp a unui flux de migrație între o origine și o destinație, în care persistența duce la formarea unei comunități. În al doilea rând, ea examinează un flux de migrație în contextul altor fluxuri de migrație sau o destinație în relație cu altele. Sub acest aspect, comunitățile transnaționale au caracteristici comune, în discuție rămânând doar originea și destinația, ca locații unite de o comunitate.

Sistemele subliniază diversele legături între locuri, inclusiv fluxuri de informație, bunuri, servicii, idei, precum și oameni. De asemenea, migrația transnațională arată modul în care se produc schimbări la origine prin aportul de capitaluri – economic, social, cultural și simbolic – de la

destinație către origine. Sistemele subliniază disparitățile între locații, atrăgând astfel atenția asupra disparităților și dezechilibrelor care sunt o sursă de energie în sistem. Chiar dacă putem considera că această caracteristică derivă din teoriile clasice economice de tipul *push-pull*, ea se apropie, în același timp, și de perspectiva transnațională.

Abordarea sistemică, dar și cea globalizantă sau transnațională arată că sistemul este sensibil la schimbările care au loc, astfel încât, schimbările într-o parte a sistemului aduc cu ele modificări în alte părți. În cele din urmă, subliniază caracterul dinamic al procesului de migrație ca o succesiune de evenimente care au loc în timp.

Cu privire la locul pe care îl ocupă individul în analiză, toate cele trei perspective îi acordă o importanță redusă. Individul este agregat și se vorbește despre fluxuri, rețele în care indivizii îndeplinesc diferite roluri, sau comunități transnaționale în care găsim indivizii identificați etnic, sau prin rolurile lor în a media legătura cu comunitatea de la origine.

În concluzie, realitatea socială ne conduce la formularea de noi teorii, dar se întâmplă ca vechi teorii să fie reconfigurate și să primească o nouă denumire pentru a explica un nou tip de migrație. Astfel că migrația transnațională este doar o formă de analiză sistemică.

Note

1. Kuhn, Thomas S. (1990). *Structura revoluțiilor științifice*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Cercetarea intitulată „Studiul migrației la nivel comunitar” a fost organizată de Organizația Internațională pentru Migrație și coordonată de profesorul Dumitru Sandu.

Bibliografie

Coleman, James. S. (1990). *Foundations of Social Theory*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Fawcett, James T. (1989). Networks, Linkages and Migration Systems. *International Migration Review*, vol. 23, 3, Autumn.
- Fukuyama, Francisc. (2000). *The Great Disruption : Human Nature and the Reconstitution of Social Order*. New York : Touchstone.
- Guarnizo, Luis Eduardo, Portes, Alejandro și Haller, William. (2000). From Assimilation to Transnationalism : Determinants of Political Action between Contemporary Migrants. *Working Paper Series*.
- Kritz, Mary M., Keely, Charles B. și Tomasi, Silvano M. (eds) (1981). *Global Trends in Migration : Theory and Research on International Population Movements*. A. Bell and Howell Company.
- Kritz, Mary M., Lim, Lin Lean și Zlotnik, Hania. (1992). *International Migration Systems : A Global Approach*. Oxford : Clarendon Press ; New York : Oxford University Press.
- Lin, Nan. (2001). *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge : Cambridge University Press.
- Massey, Douglas, Arango, Joaquin, Hugo, Graeme, Kouaouci, Ali, Pellegrino, A. și Taylor, J. Edward. (1999). *Worlds in Motion : Understanding International Migration at the End of the Millennium*. Oxford : Clarendon Press.
- Merton, Robert K. (2003). Influența cercetării empirice asupra teoriei sociologice. *Sociologie Românească*, vol. 1, 3.
- Portes, Alejandro, Guarnizo, Luis E. și Landolt, Patricia. (1999). The Study of Transnationalism : Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field. *Ethnic and Racial Studies*, vol. 22, 22.
- Portes, Alejandro. (1997). Immigration Theory for a New Century : Some Problems and Opportunities. *International Migration Review*, 31, 799-825.
- Portes, Alejandro și Borocz, Jozsef. (1989). Contemporary Immigration : Theoretical Perspective on its Determinants and Modes of Incorporation. *International Migration Review*, vol. 23, 3.
- Pries, Ludger. (1999). *Migration and Transnational Social Spaces*. Aldershot : Ashgate.
- Putnam, Robert D. (1993/2001). *Cum funcționează democrația. Tradițiile civice ale Italiei moderne*. Iași : Editura Polirom.
- Brenda, S.A. și Willis, Katie (eds) (2004). *State/Nationa/Transnation. Perspectives on Transnationalism in the Asia-Pacific*. Londra : Routledge.
- Sandu, Dumitru. (2000a). Migrația transnațională a românilor din perspectiva unui recensământ comunitar. *Sociologie Românească*, 3-4.
- Sandu, Dumitru. (2000b). Migrația circulatorie ca strategie de viață. *Sociologie Românească*, 2.
- Șerban, Monica și Grigoraș, Vlad. (2000). Dogenii din Teleorman în țară și în străinătate. Un studiu asupra migrației circulatorii în Spania. *Sociologie Românească*, 2.
- Szanton-Blanc, Cristina, Basch, Linda și Glick Schiller, Nina. (1995). Transnationalism and Culture. *Current Anthropology*, vol. 36, 4.
- Vertovec, Steven. (2001). Transnational social formations : Towards conceptual cross-fertilization. Paper presented at Workshop on *Transnational Migration : Comparative Perspectives*, June 30-July 1, Princeton University.
- Zamfir, Cătălin. (1999). *Spre o paradigmă a cercetării sociologice*. Iași : Editura Cantes.
- Zlotnik, Hania. (1987). Workshop on International Migration Data : Their Problems and Use. *International Migration Review*, vol. 21, 4, Special Issue : Measuring International Migration : Theory and Practice.

Abstract

The article was triggered by a methodological question : "Which is the moment in a research when the hypothesis are elaborated : before leaving in the fieldwork, or in the contact with the social reality ?" In other words, the article analyses the interplay between

the social reality and the appearance of a new theory and focuses on three approaches in the study of migration: system theory, social networks, and transnational migration. Having this as a starting point and an analysis of the Romanian migration, the article builds a scheme of analysis, that, as I will show along the article, is mainly based on social networks theory.

Primit la redacție : decembrie 2005